
ПОЗАШКІЛЬНА ОСВІТА: теоретичні і практичні аспекти розвитку

Монографія

Книга 1

Суми
Університетська книга
2013

УДК 374.1:004
ББК 74.202
П 47

Рекомендовано до друку вченою радою Сумського державного педагогічного університету імені А.С. Макаренка. Протокол № 9 від 22 квітня 2013 р.

Рецензенти:

В.В. Вербицький, доктор педагогічних наук, директор Національного еколого-натуралістичного центру учнівської молоді МОН України;
Г.П. Пустовіт, доктор педагогічних наук, професор, учений секретар відділення загальної педагогіки та філософії освіти НАПН України;
С.Б. Кузікова, доктор психологічних наук, професор кафедри практичної психології Сумського державного педагогічного університету імені А.С. Макаренка

Автори:

Л.М. Бондар, Т.М. Кречотіна, Н.В. Перепелиця, Н.Ю. Сидоренко,
Л.В. Тихенко

Позашкільна освіта: теоретичні і практичні аспекти розвитку :
П 47 у 3 кн. : монографія / за заг. ред. к.п.н. Л. В. Тихенко. – Суми : Університетська книга, 2013. – Кн. 1. – 270 с.

ISBN 978-966-680-676-8 (кн. 1)
ISBN 978-966-680-672-0

У монографії висвітлено теоретичні та практичні аспекти розвитку позашкільної освіти України як соціально спрямованої багатопрофільної та багаторівневої освітньо-виховної системи. Розкрито сутність сучасних процесів розвитку, проблематику інноваційних процесів у позашкільних навчальних закладах.

У першій книзі висвітлено організаційно-технологічні, науково-методологічні, психологічні аспекти процесів, що є характерними для сучасного етапу розвитку позашкільної освіти України.

Для педагогів-практиків – організаторів позакласної, позааудиторної, позашкільної освітньо-виховної роботи; студентів і викладачів вищих навчальних закладів, інститутів післядипломної педагогічної освіти.

УДК 374.1:004
ББК 74.202

ISBN 978-966-680-676-8 (кн. 1)
ISBN 978-966-680-672-0

© Бондар Л.М., Кречотіна Т.М., Перепелиця Н.В. та ін., 2013
© ТОВ «ВТД «Університетська книга», 2013

ЗМІСТ

<i>Передмова</i>	4
Розділ 1. Теоретико-методологічні та організаційно-технологічні аспекти розвитку позашкільної освіти в Україні	11
1.1. Аналіз процесів розвитку позашкільної освіти в Україні	11
1.2. Організаційно-технологічні аспекти розвитку позашкільної освіти як сучасної освітньо-виховної системи	38
1.3. Організаційно-педагогічні аспекти оптимізації розвивально-виховного та соціалізуючого потенціалів позашкільної освіти	68
Розділ 2. Роль інноваційних процесів у системному розвитку позашкільної освіти	95
2.1. Інноваційні процеси в системі позашкільної освіти України	95
2.2. Проблеми та перспективи впровадження компетентнісного підходу в позашкільній освіті	122
2.3. Соціально-педагогічні та психолого-педагогічні аспекти оптимізації освітньо-виховного процесу в системі позашкільної освіти	142
2.4. Роль науково-методичної роботи в забезпеченні процесів розвитку в позашкільній освіті	168
<i>Загальні висновки</i>	190
<i>Використані джерела</i>	206
<i>Глосарій</i>	251
<i>Перелік скорочень</i>	270
<i>Відомості про авторів</i>	271

ПЕРЕДМОВА

Політичні та соціально-економічні перетворення, зміна стратегій розвитку українського суспільства підвищують вимоги до освіти – основи інтелектуального, духовного та економічного розвитку держави. Статусу пріоритетної набула соціальна потреба у формуванні в підростаючого покоління нових світоглядних орієнтирів на основі критичного осмислення, засвоєння й усвідомленого примноження наукових і культурних надбань сучасності. Зазначене потребує ефективної взаємодії органів влади, учених, педагогів-практиків щодо оновлення ключових засад освітньої політики в контексті забезпечення виховання та гармонійного розвитку особистості як найвищої цінності суспільства. Успішна реалізація таких завдань передбачає необхідність більш ефективного використання освітньо-виховного, розвивального та соціалізуючого потенціалу позашкільної освіти як складової освітньої галузі.

Актуальність проблеми, ступінь її наукового розроблення. На сьогодні позашкільна освіта України є важливим соціальним інститутом, що забезпечує передачу підростаючому поколінню освітньо-культурних цінностей суспільства. Важливість соціально-освітньої місії підтверджується актуальними потребами соціуму щодо формування конкурентоспроможної, соціально успішної особистості. Реалізація такого завдання забезпечується різноманітністю форм, напрямів, організаційних рівнів освітньо-виховної, розвивальної та соціалізуючої діяльності, що дає підстави розглядати позашкільну освіту України як цілісну, структуровану освітньо-виховну систему.

Для організації освітньо-виховної роботи з дітьми, учнівською та студентською молоддю важливими є фундаментальні положення психолого-педагогічної науки, висвітлені в наукових дослідженнях вітчизняних і зарубіжних учених (Ю. Бабанський, І. Бех, Л. Виготський, Д. Ельконін, Г. Костюк, В. Моляко, Н. Недодатко, В. Паламарчук, А. Петровський, А. Підласий,

О. Рассказова, В. Рибалка, В. Роменець, Г. Рубінштейн та ін.). Різні аспекти організації роботи щодо навчання, виховання, соціалізації дітей та учнівської молоді в позакласній, позааудиторній, позашкільній роботі розкрито в наукових працях українських дослідників (Л. Балясна, О. Биковська, І. Вінниченко, О. Киричук, Б. Кобзар, М. Коваль, Е. Костяшкін, Н. Ничкало, Ю. Столярів, О. Сухомлинська, Т. Сущенко, В. Якубовський та ін.). Організаційні, методико-технологічні, управлінські процеси розвитку позашкільної освіти, упровадження інноваційних технологій і підходів у позашкільну освіту висвітлено в багатьох фундаментальних дослідженнях (І. Бех, О. Биковська, В. Вербицький, О. Литовченко, В. Мачуський, Р. Науменко, Г. Пустовіт, А. Сиротенко, Т. Сущенко та ін.).

Проте аналіз теоретичних і практичних матеріалів свідчить, що питання сучасного стану позашкільної освіти в Україні та забезпечення процесів її розвитку поки що вивчені недостатньо. Актуальними залишаються проблеми розроблення, упровадження, поширення організаційних, технологічних, методичних інновацій, що визначають умови та шляхи подальшого розвитку освітньо-виховних систем регіонального організаційного рівня. Зазначене вище зумовило вибір теми нашого дослідження «Позашкільна освіта: теоретичні і практичні аспекти розвитку».

Монографію підготовлено згідно з планом роботи науково-методичної лабораторії Сумського ОЦПО та РТМ у контексті наукової проблематики, розробленої Інститутами НАПН України, Інституту інноваційних освітніх технологій і змісту освіти МОН України.

Концептуальна основа монографії. Об'єктом теоретичного дослідження є система позашкільної освіти України, предметом – сучасні процеси, що забезпечують її сталий розвиток. Організаційно-управлінські особливості, інтеграційність, відкритість, соціальна спрямованість системи позашкільної освіти зумовили вибір мети – виявлення та висвітлення закономірностей і особливостей перебігу сучасних процесів, що забезпечують цілеспрямованість її розвитку як цілісної освітньо-виховної системи.

Зазначена мета зумовила необхідність вирішення таких завдань:

- систематизувати теоретичні й практичні матеріали, що характеризують сучасний стан позашкільної освіти в Україні в контексті забезпечення її розвитку;

- виявити особливості розроблення, упровадження, поширення інновацій в умовах сталого розвитку позашкільної освіти як соціально спрямованої освітньо-виховної системи;
- узагальнити досвід роботи в регіоні із забезпечення розвитку системи позашкільної освіти;
- розробити організаційні, технологічні та методичні матеріали, що враховують особливості системи позашкільної освіти в регіоні й забезпечують її подальший розвиток.

Методологічною базою є концептуальні положення Законів України «Про освіту», «Про позашкільну освіту», Національної доктрини розвитку освіти, Державної національної програми «Освіта» (Україна ХХІ століття).

Під час роботи над монографією використовувалися такі методи наукового дослідження:

- **проблемно-цільовий аналіз матеріалів** (державних і регіональних документів, наукових праць, публікацій) з метою вивчення сучасного стану розроблення проблеми, визначення перспектив подальшого розвитку позашкільної освіти в Україні;
- **емпіричні: моніторингові** (безпосередні й опосередковані спостереження; бесіди, анкетування), **аналіз і синтез отриманих даних**, які дозволили з'ясувати соціальні та психолого-педагогічні особливості оптимізації освітньо-виховної роботи; **вивчення й аналіз документації** (програми, концепції розвитку, плани, циклограми тощо), **програмно-методичних матеріалів** (навчально-виховні програми, регіональні інформаційно-методичні видання, посібники з досвіду роботи тощо), що забезпечило можливість визначення методико-технологічних аспектів в інноваційних процесах;
- **системно-структурний і структурно-функціональний методи** для систематизації теоретичних положень, концептуальних ідей, моделей функціонування та розвитку системи позашкільної освіти на загальнодержавному, регіональному, місцевому та локальному організаційних рівнях;
- **узагальнення позашкільної організаційно-управлінської практики** – з метою виявлення та класифікації загальних ознак і властивостей сучасної системи позашкільної освіти; визначення умов ефективної взаємодії між її складовими; оптимізації процесів, що забезпечують сталий розвиток позашкільного освітньо-виховного простору на регіональному організаційному рівні;
- **модельовання** – з метою побудови структурно-організаційних моделей освітньо-виховних систем та адекватного відтворен-

ня їхніх суттєвих ознак і процесів, важливих для реалізації інноваційних ідей, концепцій і програм розвитку.

Джерелознавча база. Теоретичну основу становлять наукові дослідження з формування освітніх і педагогічних систем (О. Биковська, О. Бушман, А. Євдотюк, Р. Науменко, А. Середницька, О. Сухомлинська, ін.), педагогічних технологій (О. Падалка, А. Насімчук та ін.), освітнього середовища і навчально-виховного мікросоціуму (Ю. Биков, Ю. Жук, О. Леонова та ін.), технологій організаційно-педагогічного проектування і моделювання (А. Євдотюк, Є. Лодатко, А. Цимбалару та ін.), створення інформаційно-технологічного середовища (І. Єрмаков, С. Шевцова, Т. Подобедова, Д. Пузіков та ін.). Важливими для дослідження є наукові праці, присвячені проблемам позашкільної і соціальної педагогіки (О. Биковська, В. Вербицький, Ю. Гаврилук, О. Литовченко, О. Могилка, Т. Окушко, Г. Пустовіт, О. Рассказова, Т. Сущенко та ін.), психології (І. Бех, Г. Костюк, В. Киричук, В. Моляко, Н. Недодатко, В. Рибалко, В. Паламарчук, А. Сиротенко та ін.), педагогічної інноватики (І. Дичківська, В. Докучаєва, З. Курлянд, В. Химинець, А. Хуторської та ін.), управлінської діяльності та сучасного освітнього менеджменту (Л. Даниленко, Л. Карамушка, Н. Погрібна та ін.).

Практичну основу дослідження складають державні документи щодо організації освітньо-виховної роботи в галузі освіти, матеріали організаційно-управлінської діяльності Національного еколого-натуралістичного центру, Українського державного центру позашкільної освіти, Національного центру «Мала академія наук України», Українського державного центру туризму і краєзнавства учнівської молоді, організаційно-практичні матеріали позашкільних навчальних закладів України.

Наукова новизна. У монографії на основі аналізу процесів розвитку, що відбуваються в позашкільній освіті України на загальнодержавному, регіональному, місцевому та локальному організаційних рівнях:

- розкрито теоретико-методологічні й організаційно-технологічні аспекти її діяльності як освітньо-виховної системи, що знаходиться в режимі сталого розвитку;
- висвітлено проблеми сучасного етапу розвитку позашкільної освіти в організаційно-управлінській, освітньо-виховній, методико-технологічній, партнерській та інших сферах діяльності;
- окреслено перспективні напрями спільної діяльності вчених і педагогів-практиків щодо забезпечення інноваційних

процесів, необхідних для розвитку позашкільної освіти як сучасної освітньо-виховної системи;

- представлено авторські ідеї щодо підвищення значення регіонального досвіду в забезпеченні загальносистемного розвитку позашкільної освіти, підвищенні її розвивально-виховного, соціалізуючого потенціалу;
- визначено шляхи розв'язання низки актуальних проблем з упровадження інновацій для забезпечення ефективності функціонування і сталого розвитку позашкільної освітньо-виховної системи регіонального організаційного рівня.

Теоретичне значення полягає в узагальненні теоретико-методологічних та організаційно-технологічних засад сталого розвитку позашкільної освіти України як соціально спрямованої освітньо-виховної системи, висвітленні особливостей організаційно-координаційної, науково-методичної, методико-технологічної діяльності позашкільних навчальних закладів обласного підпорядкування.

Практичне значення полягає в розробленні практичних матеріалів, які забезпечують діяльність позашкільних навчальних закладів як місцевих організаційно-координаційних і методичних центрів освітньої, виховної, розвивальної, дозвілєво-оздоровчої діяльності дітей, учнівської та студентської молоді у сфері їхнього вільного часу.

Апробація матеріалів монографії. Упровадження теоретичних і практичних матеріалів, що стосуються різних аспектів функціонування та розвитку позашкільної освіти, забезпечено завдяки співпраці з інститутами Національної академії педагогічних наук України, Інститутом інноваційних освітніх технологій і змісту освіти МОН України, державними центрами позашкільної освіти.

Різні аспекти інноваційної діяльності відображено в науково-методичних матеріалах, присвячених проблемам розвитку творчих здібностей особистості в позашкільному освітньо-виховному просторі, формування базових компетентностей вихованців у процесі пізнавально-практичної діяльності, біологізації і психологізації позашкільного освітньо-виховного простору, розвитку МАН України, упровадження організаційно-управлінських технологій, концептуалізації процесів розвитку в системі позашкільної освіти.

Теоретичні розробки та практичні матеріали з питань розвитку позашкільної освіти в Сумській області були представлені на 4 міжнародних, 20 всеукраїнських, 12 обласних науково-прак-

тичних конференціях і семінарах-практикумах. Система роботи Сумського обласного центру позашкільної освіти та роботи з талановитою молоддю (ОЦПО та РТМ) як суб'єкта менеджменту освітніх інновацій у позашкільній освіті регіону презентована на Всеукраїнському семінарі-практикумі методистів інститутів післядипломної педагогічної освіти (2012), Всеукраїнському конкурсі професійної майстерності педагогічних працівників ПНЗ (2012), міжнародній виставці «Сучасні заклади освіти» (2012), відзначена Почесною грамотою Кабінету Міністрів України (2009).

Структура монографії. Монографія складається з трьох книг. У *першій книзі* висвітлено науково-методологічні, організаційно-технологічні, психолого-педагогічні аспекти процесів розвитку, характерними для регіонального, місцевого та локального рівнів діяльності позашкільної освіти України. Визначено низку актуальних загальносистемних тенденцій і проблем, розв'язання яких потребує консолідації зусиль представників органів державної влади, наукових установ та педагогічної спільноти.

Особливу увагу приділено висвітленню інноваційних процесів, що відбуваються на різних організаційних рівнях діяльності позашкільної освіти і є основою для формування технології її розвитку. Важливим у контексті зазначеного є розкриття організаційно-технологічних аспектів упровадження сучасних технологій, зокрема проектування, моделювання, планування, програмування для забезпечення цілеспрямованості та керованості процесів розвитку.

У *другій книзі* на основі аналізу процесів розвитку системи позашкільної освіти Сумської області розкрито основні науково-методологічні та організаційно-технологічні аспекти діяльності освітньо-виховної системи регіонального організаційного рівня. Важливе місце відведено висвітленню ролі комплексного позашкільного навчального закладу обласного підпорядкування – Сумського обласного центру позашкільної освіти та роботи з талановитою молоддю – у забезпеченні функціональності системи позашкільної освіти в регіоні, її сталого розвитку на основі впровадження регіональних, місцевих, локальних інновацій.

У *третьій книзі* висвітлено різні аспекти діяльності педагогічного колективу Сумського обласного центру позашкільної освіти та роботи з талановитою молоддю з розв'язання актуальних проблем розвитку позашкільної освіти, подано практичні матеріали організаційно-координаційної та методичної діяльності, що